

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата соціологічних наук, доцента

Єнін Максима Наїмовича

на дисертаційну роботу Мишок Романи Романівни

**«СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ІНТЕРНЕТ-ПОВЕДІНКА МОЛОДІ ЯК
ЧИННИК РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
В УКРАЇНІ»,**

представлену на здобуття вченого ступеня

доктора філософії

за спеціальністю 054 Соціологія

(галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»)

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Дисертаційна робота, підготовлена до захисту Р. Р. Мишок, присвячена осмисленню надзвичайно важливої і в теоретичному, і в практичному плані проблемі дослідження – особливостям соціально-політичної інтернет-поведінки української молоді. Методологічно правильним є підкреслення дисертанткою актуальності та затребуваності цієї теми у процесах демократизації та розвитку громадянського суспільства, особливо в теперішніх умовах масштабної цифровізації, діджиталізації, глобалізації, формування різноманітних електронних сервісів соціальної взаємодії (як на громадському рівні, так і в контексті взаємодії громадян з органами влади), росту значення інформаційних технологій у політичних процесах. Дійсно, інтернет-середовище має значний потенціал впливу на розвиток громадянського суспільства, створює нові можливості для громадської участі, активізації громадянської свідомості, обміну інформацією та формування громадської думки. Авторка дисертаційного дослідження ініціює розгляд чинника комунікації в інформаційному суспільстві як одного із визначальних у соціальному розвитку. У розробці електронних засобів поширення інформації людство надихалось орієнтацією на розумні принципи організації суспільства, прагненням до повноти й доступності інформації про навколишній світ. Більшість концепцій індустріального та інформаційного суспільства описують механізм соціального

розвитку у прогресивних імперативах розширення простору громадської участі, демократичних норм і практик, що передбачають формування консенсусу із суспільно значущих питань. Вивчення соціально-політичної інтернет-поведінки молоді набуває особливої актуальності в контексті сучасних політичних та соціальних трансформацій, стратегічних цілей побудови ліберально-демократичних інститутів, забезпечення прав та свобод громадян. В такому разі дослідження Р. Р. Мишок допомагає зрозуміти, як саме інструменти та ресурси інтернету використовуються для залучення до громадської діяльності, політичного обговорення та змін в суспільстві, формування громадянської позиції.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Написання дисертаційного дослідження здійснювалось в рамках комплексної програми науково-дослідної роботи кафедри соціології та соціальної роботи Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка»: «Дослідницька ініціатива та практична реалізація соціально-політичних проєктів щодо врегулювання соціальних проблем сучасної України» (державний реєстраційний № 0118U000886).

Ступінь обґрунтованості основних положень і висновків, сформульованих у дисертації

Сформульовані дисертанткою основні наукові положення й висновки є фахово обґрунтованими та забезпечені рядом чинників: значною кількістю та різноманітністю опрацьованих наукових джерел, вагомим критичним аналізом, веденням коректної полеміки, опрацюванням значного масиву соціологічних даних, логічним викладенням матеріалу. Все це дало змогу дисертантці виконати поставлені в роботі завдання. Окремо слід відзначити доволі широку емпіричну базу, що становить сильну сторону її роботи. Р. Р. Мишок провела вторинний аналіз емпіричних досліджень, пов'язаних з вивченням ролі соціально-політичної інтернет-поведінки у формуванні громадянського

суспільства в Україні, з використанням результатів авторитетних дослідницьких проєктів Київського міжнародного інституту соціології, USAID-Internews, «Newage», Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Інституту соціології НАН України, Світового дослідження цінностей тощо. Крім того, на основі власних соціологічних досліджень із застосуванням як якісної, так і кількісної методології дисертанткою зроблений вагомий внесок у дослідження соціально-політичної інтернет-поведінки української молоді. Авторкою дисертації дотримані всі процедури у підготовці та проведенні соціологічних досліджень (експертне напівструктуроване інтерв'ю та анкетування студентів Національного університету «Львівська політехніка»), грамотно сформована вибіркова сукупність, зібрані та концептуалізовані отримані дані із використанням загальнонаукових та статистичних методів аналізу.

Наукова новизна результатів дослідження

Зміст роботи відповідає заявленій темі. Матеріал викладається чітко та послідовно. Наукове дослідження характеризується зваженістю теоретичних роздумів, воно добре структуроване, логічно побудоване, достатньо аргументоване. Дисертація, підготовлена до захисту Р. Р. Мишок, фактично є однією з перших спроб на вітчизняних теренах всебічно дослідити та проаналізувати особливості соціально-політичної інтернет-поведінки молоді як чинника розвитку громадянського суспільства в Україні. Тому тема та зміст дисертації містять у собі заяву на новизну та оригінальність. Дисертація справляє враження концептуально цілісної, фундаментальної наукової роботи, надзвичайно затребуваної в умовах складної динаміки соціальних процесів в Україні і у світі в цілому. Текст витриманий у всіх канонах наукового стилю. Р. Р. Мишок досить успішно продемонструвала свої аналітичні здібності, уміння класифікувати та систематизувати теоретичний матеріал. Всі заявлені авторкою моменти новизни не викликають сумніву. Їй вдалося дослідити особливості використання інтернет-технологій у соціально-політичному житті українського

суспільства, з'ясувати роль соціально-політичної інтернет-поведінки молоді у розвитку громадянського суспільства в Україні.

Практичне значення одержаних результатів

Отримані результати мають наукову та суспільну цінність. Дисертаційне дослідження Р. Р. Мишок є серйозним внеском в розробку соціологічних аспектів соціально-політичної інтернет-поведінки. Матеріали дисертації можуть бути використані в практиці державних установ, політичних партій і громадських організацій при визначенні пріоритетів державної політики у процесах демократизації, розробки програм електронної взаємодії влади та громадян. Результати дослідження були б вельми корисні в актуалізації змістовного наповнення освітніх компонентів у підготовці фахівців із соціології, PR, журналістики, політичної науки.

Опубліковані праці

Дисертанткою опубліковано 17 наукових праць, які цілковито відображають результати роботи, а саме: 6 статей у наукових фахових виданнях України, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації; 8 наукових праць, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації; 3 наукові праці додатково відображають результати дослідження. Опубліковані наукові праці достатньо повно відображають результати проведених дисертанткою наукових досліджень.

Структура дисертації

Дисертаційна робота викладена на 482 сторінках, основний текст роботи викладений на 276 сторінках. Дисертація складається із вступу, 4 розділів, 1й підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

Окремі дискусійні питання та рекомендації

Без сумніву, дисертаційна робота Р. Р. Мишок заслуговує досить високої оцінки. В той же час є певні побажання авторці на подальшу наукову розробку даної проблематики:

1. Авторка на широкому матеріалі показала можливості різних наукових підходів (філософських, економічних, політологічних, психологічних) в аналізі інтернет-поведінки. Логічним виглядає її перехід до аналізу соціально-політичної інтернет-поведінки з позиції соціології. В той же час, робота виграла б якби у дисертації були показані як евристичні можливості, так і обмеження всіх розглянутих соціологічних теорій у вивченні соціально-політичної інтернет-поведінки (не тільки інтегративної парадигми), що концептуально посилює б теоретико-методологічний аналіз авторки та відкривало б більш широкі орієнтири для подальших досліджень.

2. Комуникативну теорію Ю. Габермаса, яку авторка розглядає у підрозділі 1.3., можна було б розвинути у пошуках відповідей на поставлене нею питання про те, яким чином окремі поведінкові акти (дії) соціально-політичної інтернет-поведінки громадян, зокрема української молоді, можуть сприяти змінам у соціальних процесах та структурах в напрямку демократії. Ю. Габермас ставив перед собою схоже питання – яким чином є можливим розвиток публічної сфери в інтернеті, як цифрові медіа впливають на публічну сферу та сприяють формуванню громадської думки у пересічних громадян. В останній своїй книзі «Нова структурна зміна публічності та деліберативна політика» 2022 року Габермас висловлює думку, що цифрові (соціальні) медіа (у тій формі, в якій вони існують сьогодні) спотворюють соціальну реальність та загрожують якості та глибині політичних дискусій, демократії, громадянському суспільству та відкритому публічному простору. Тому паралельно егалітарному потенціалу, на думку вченого, виникає авторитарна тенденція. Для корпорацій (концернів) цифрові площадки в першу чергу – це бізнес-проект. Наслідок цього – замість раціональних, якісних, глибоких та аргументованих позицій їх простір насичується поверхневими,

маніпулятивними ідейними конструкціями, здатними викликати емоції та привертати увагу широких мас, користувачів та нових підписників. Яким же чином тоді можлива структурована публічність, громадянське суспільство та демократія? Якими повинні бути передумови, щоб молодь (та громадяни загалом) були готовими виконувати роль зрілого «автора», здатного вести раціональну дискусію? Підвищення зацікавленого споживання соціально-політичної інформації є безумовно позитивною тенденцією у розвитку громадянської свідомості, критичного мислення (про що пише авторка дисертації), але цього явно недостатньо для розвитку громадянського суспільства та демократичних змін. Тим більше, закінчення російсько-української війни скоріше за все буде сприяти зменшенню включеності молоді у соціально-політичний контекст – як правило, вибух громадянської активності та зацікавленості політикою в періоди криз має тимчасовий характер.

3. Використовуючи теорію капіталів П. Бурдьє дисертантка з метою дослідження соціально-політичної інтернет-поведінки аналітично виділяє наявність у молодих українських користувачів економічного, культурного, соціального капіталів. При цьому в економічний капітал студентської молоді вона включає «наявність у студентів матеріальних ресурсів (технічні засоби для виходу в інтернет) та фінансові ресурси (наявність грошей та можливість оплати доступу до інтернету)» (с. 75). На мою думку, правильніше відносити наявність технічних засобів для виходу в інтернет у поняття «цифровий капітал». В дане поняття також доцільно включати «цифрові компетентності» індивідів (як набір «інтерналізованих здібностей»). Наразі теоретична концептуалізація та операціоналізація даного поняття перебуває у стані розробки (в західній соціології, зокрема), але його опрацювання і використання в соціологічних дослідженнях дозволяє вивчати явище «цифрового розриву» та виявляти зв'язки з іншими формами капіталів, які можна накопичувати та використовувати у різних сферах суспільного життя, в тому числі в соціально-політичній інтернет-поведінці. Оскільки цифровий капітал, яким володіє індивід, впливає не тільки на якість інтернет-досвіду, але й конвертується в

інші форми капіталу (економічний, соціальний, культурний, політичний), він є мостом між життєвими шансами онлайн і офлайн, що не тільки дозволяє ефективно використовувати попередні капітали в цифровій сфері, соціально-політичній інтернет-поведінці, але й має зворотній вплив на них.

4. Можна погодитись з авторкою дисертаційного дослідження щодо того, що соціально-політична інтернет-поведінка громадян та перетворення їх на агентів змін й розвитку громадянського суспільства та демократії залежить від формалізованих електронних інструментів, фінансових й технічних ресурсів, обізнаності у використанні технологій, бажання та зацікавленості індивідів включатися в соціально-політичні процеси в суспільстві, довіри та розвинутості громадянської культури. Але цього недостатньо. Ні інклюзія українського населення у суспільно-політичне життя (в точу числі через соціально-політичну інтернет-поведінку), ні якісне перезавантаження та оновлення інститутів українського суспільства, є неможливими без руйнування патрон-клієнтельних зв'язків всередині політичного класу, демонополізації економіки, а також відповідей на глобальні виклики: тероризм, неконтрольовані хвилі міграції, розповзання популізму, авторитаризму, шовінізм, ріст соціально-економічної нерівності, поширення військових конфліктів (як відкритих, так і проксі типу) через боротьбу за сфери впливу та світову гегемонію. В межах соціальної структури глобалізованого суспільства транснаціональний капіталістичний клас існує без жорсткої просторової прив'язки до національних територій, що значно ускладнює потенційний рух сучасних держав в напрямку більш справедливого розподілу національного багатства. Це веде до дисбалансу у політичній репрезентації значних груп суспільства найманої праці по всьому світу, послабленні соціального захисту. Для людей найманої праці ці трансформації означають радикальну атомізацію, дезінтеграцію, прекарізацію зайнятості. Соціально-політичний дискурс збагачується наразі концептами «неодемократії», «іліберальної демократії», «постдемократії» тощо. Включення (принаймні частково) даних проблем та

концептів у фокус уваги дослідниці розширило б поле її аналізу у поясненні особливостей та розвитку соціально-політичної інтернет-поведінки.

5. Робота виграла б якби в ній були висвітлені виклики використання соціально-політичних інтернет-технологій не тільки в аспекті формування більш дієвого громадянського суспільства та демократії, але й в ракурсі встановлення більш ефективного політичного контролю. Перетворення простору електронної мережевої комунікації на арену політичної боротьби та конфліктів свідчить про кризу підходу, згідно з яким соціальні мережі є простором розвитку свободи та вільної, нерегламентованої комунікації. Сучасний академічний дискурс сповнюється тривогою щодо використання потенціалу соціальних мереж, а також нових програмних технологій для завоювання та утримання влади політичними та економічними акторами. Наприклад, у дослідженні Big Data, можливостей використання існуючих і створюваних масивів даних у просторі інтернету, виділяють т.зв. «data-класи», що володіють різним обсягом цифрового, економічного, освітнього капіталів. Яким чином можливий розвиток опору контролю штучного інтелекту в рамках алгоритмізованих процедур повсякденної життєдіяльності в інтересах правлячих класів? Як подолати цифрову нерівність (цифровий розрив) в умовах зростаючої соціальної нерівності?

6. Стислий опис емпіричної бази соціологічних досліджень авторки, на мою думку, варто було б подати у вступі дисертаційної роботи. Це дозволило б краще контекстуалізувати проблему дослідження, підкреслити важливість виконання даної роботи, показати авторський внесок у розвиток теми.

Вказані зауваження не впливають негативно на досить високу оцінку дисертаційної роботи. Вони стосуються не стільки змістовних моментів, скільки є побажаннями на наступну наукову роботу.

Загальний висновок

В цілому, дисертаційна робота сприймається як цілком завершена, фундаментальне дослідження із значущими науковими результатами і

визнаними моментами новизни. Основні ідеї даного дисертаційного дослідження досить повно відображені у публікаціях Р. Р. Мишок.

Дисертаційна робота Мишок Романи Романівни на тему: «СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ІНТЕРНЕТ-ПОВЕДІНКА МОЛОДІ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛСЬТВА В УКРАЇНІ», заслуговує позитивної оцінки, відповідає вимогам наказу Міністерства освіти та науки України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», постанові Кабінету Міністрів України №44 від 12.01.2022 р. «Порядок присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», і може бути подана на розгляд разової спеціалізованої вченої ради для захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 054 – Соціологія (галузь знань: 05 – Соціальні та поведінкові науки).

Опонент

кандидат соціологічних наук, доцент,
доц. кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

М. Н. Єнін

Підпис кандидата соціологічних наук,
доцента Єніна М.Н. засвідчую
Начальник відділу кадрів
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

Л. П. Андрейчук